Pitkän 1900-luvun poliittinen taloushistoria

Sakari Heikkinen

J. Bradford DeLong,
Slouching Towards Utopia. An Economic History of the Twentieth Century.
Basic Books 2022, 605 sivua.

Bradford DeLong on University of Californian (Berkeley) taloustieteen professori ja talousbloggauksen pioneeri. Hänen *Grasping Reality* -blogiaan seuranneet ovat saaneet jo yli kahden vuosikymmenen ajan lukea, että DeLong on kirjoittamassa teosta 1900-luvun taloushistoriasta. Ja kun hän on julkaissut osaluonnoksia siitä sivustollaan, on teos niittänyt mainetta jo kauan ennen ilmestymistään. Paul Krugman kutsui kesäkuussa 2000 New York Timesin kolumnissaan DeLongin puolivalmista teosta ”jo klassiseksi” (*New York Times* 18.6.2000). Kirjaan tarttuvalla on siis suuret odotukset.

DeLongilla on ollut kirjan nimi valmiina jo 25 vuotta, tosin sillä erotuksella, että alaotsikon artikkeli oli aluksi määreinen, kun taas ilmestyneessä teoksessa se on epämääräinen. Viisas muutos, sillä teos ei millään muotoa ole sellainen ”pitkän 1900-luvun” – näin DeLong ajanjaksoaan 1870–2010 kutsuu – taloushistorian peruskuvaus ja -analyysi, joka Lennart Schönin (2013) teoksen tavoin sopisi vaikkapa yliopistolliseksi perusoppikirjaksi.

Suuri kertomus

Taloustieteilijän kirjoittamaksi taloushistoriaksi teos on esitystavaltaan yllättävä: siinä ei ole yhden yhtä taulukkoa tai kuviota. DeLong siteeraa Nobel-palkitun taloushistorioitsijan Robert Fogelin toteamusta, että ”taloustieteilijöiden salainen ase on laskutaito”, mutta käyttää itse tätä asetta säästeliäästi. Lisäksi hän on ripotellut vähäisen kvantitatiivisen esityksensä tekstinsä joukkoon, mikä tekee sen seuraamisesta työlästä. Ratkaisu on epäilemättä tarkkaan harkittu, sillä tekijä tavoittelee suurta kertomusta, kuten hän johdantoluvussaan ”My Grand Narrative” kertoo.

DeLong sijoittaa vuosia 1870–2010 koskevan suuren kertomuksensa taloudellisen kasvun vuosituhantiseen historiaan. Taloudellinen kasvu nopeutui ratkaisevasti 1800-luvun jälkipuoliskolla. DeLong valitsee käännekohdaksi ja tarkastelunsa alkupisteeksi vuoden 1870, joka on hyvä ja tavanomainen valinta. Kirja päättyy vuosien 2007–2009 finanssikriisiin, vaikkakin myös vuoden 2010 jälkeisiä tapahtumia sivutaan.

VTT Sakari Heikkinen (sakari.heikkinen@helsinki.fi) on Helsingin yliopiston taloushistorian emeritusprofessori.

Talouskasvun nopeutuminen teki puutteen poistamisesta ensimmäistä kertaa realistisen tavoitteen ihmiskunnan historiassa: siitä tulee kirjan nimen ”utopia”. Kulku utopiaa kohti ei kuitenkaan ole ollut 140 vuoden aikana tasaista eikä aina nopeaa: siitä ”laahustaminen” kirjan nimessä. Tuosta kehityskulusta DeLong nostaa esiin viisi tärkeää juonnetta: 1) Historia tuli talousvetoisemmaksi kuin koskaan ennen; 2) maailma globaalistui; 3) teknologia oli kehityksen pääajuri; 4) julkinen valta epäonnistui luoden epävarmuutta ja tyytymättömyyttä ja 5) tyranniat vahvistuivat.

Pitkää 1900-luvun taloushistoriaa tulkitessaan DeLong marssittaa näyttämölle kolme vaikutusvaltaista ajattelijaa: *Friedrich von Hayekin*, *Karl Polanyin* ja *John Maynard Keynesin*. Näiden herrojen oivallukset kiteyttävät DeLongin mukaan keskeisiä maailmantaloutta liikuttaneita voimia. Hayek (1945; 1975) huomasi, että markkinatalous joukkoistaa asettamiensa ongelmiensa ratkaisemisen. ”Markkina antaa, markkina ottaa, kiitetty olkoon markkina”, DeLong muotoilee Hayekin näkemyksen Jobin kirjan jaetta (1:21) mukailevaksi viisaudeksi, jota hän sitten toistelee läpi teoksen kuin vanhatestamentillista kertosäettä. Polanyi taas korosti *Suuressa murroksessa* (1944/2009), että on olemassa muitakin oikeuksia kuin omistusoikeudet, jotka markkinatalous tunnustaa ainoiksi merkityksellisiksi. Näitä sosiaalisia oikeuksia ei markkinatalous Polanyin mukaan turvaa, ja siksi tarvitaan julkisen vallan väliintuloa. Hayekin ja Polanyin ideoiden yhdistelmä on DeLongin mukaan ollut se keskeinen positiivinen voima, joka on tuupannut maailmantaloutta kohti utopiaa. Hayekin ja Polanyin ”pakkoavioliiton” siunaajaksi tarvittiin DeLong mukaan Keynes, jonka mukaan valtiota tarvitaan takaamaan täystyöllisyys, koska epävakaa markkinatalous ei siihen pysty. Tämä pakkoavioliitto -nokkeluuskaan ei jää lukijalta huomaamatta, sillä kirjailija toistaa sitä ahkerasti.

Maailmantalouden neljä suurta aaltoa

DeLongin suuri kertomus etenee pääasiassa kronologisesti. Johdannon ja johtopäätösten väliin jäävät 17 lukua voi jakaa neljään pääjaksoon. Ensimmäisen muodostavat neljä vuosikymmentä 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Toinen on maailmansotien aika 1914–1945. Kolmanneksi jaksoksi hahmottuu toisen maailmansodan jälkeiset kolme vuosikymmentä 1970-luvun puolivälin tienoille (1945–1973). Neljäs alaperiodi koostuu viimeisestä vajaasta neljästä vuosikymmenestä. Ensimmäinen ja kolmas periodi ovat DeLongin suuressa kertomuksessa sävyltään valoisia, toinen synkkä ja neljäs puolipessimistisen hämärän verhoama.

DeLong asettaa vuodet 1870–1914 historialliseen jatkumoon maailman teknologianvarannon muutoksen mittariksi laatimansa indeksin avulla. Indeksin tarkoitus on kuvata niiden hyödyllisten ideoiden varastoa, joka ihmiskunnalla on olemassa luonnon hyödyntämiseksi ja ihmisten organisomiseksi tuotannolliseen toimintaan. DeLong laskee indeksinsä henkeä kohden lasketun reaalisen bruttokansantuotteen ja väkiluvun neliöjuuren tulona. DeLong olettaa, että prosentin lisäys reaalisessa tulotasossa osoittaa hyödyllisten ideoiden varannon kasvaneen sen verran. Mutta tämän lisäksi teknologisen osaamisen on pitänyt nousta väestön kasvun vuoksi, koska maailman resurssit ovat niukkoja ja jo olemassa olevan tulotason takaaminen kasvavalle väestölle vaatii tuottavuuden kasvua. DeLong olettaa, että prosentin väes-

tönkasvu kasvattaa teknologiaindeksiä noin puolella prosentilla. Sen sijaan, että olisi esittänyt indeksinsä yksinkertaisena kaavana selityksineen, DeLong kertoo sen monisanaisesti. En usko, että sanoihin pitäytyminen on tehnyt asiaa helpommin hahmotettavaksi. Toinen kysymys on, mihin indeksiä, jota sen tekijä luonnehtii ”hyvin karkeaksi henkilökohtaiseksi arvauksekseen” (s. 3), oikein tarvitaan. Johtopäätöksen taloudellisen kasvun nopeutumisesta olisi voinut tehdä henkeä kohti lasketun reaalisen BKT:nkin pohjalta.[1]

DeLong nostaa vuoden 1870 jälkeen tapahtuneen talouskasvun vauhdittumisen kolmeksi tärkeimmäksi tekijäksi teollisen tutkimuslaboratorion ja modernin suuryrityksen synnyn sekä globalisaation. Tieteen uudenlainen hyödyntäminen onkin tuon aikakauden toisen teollisen vallankumouksen keskeinen piirre. DeLongin esitys keskittyy Yhdysvaltoihin, mutta huomiota olisi voinut jakaa hieman enemmän myös Euroopan nousevalle taloudelle Saksalle, jossa tieteen hyödyntäminen oli laaja-alaista. Samaan aikaan kun teknologinen kehitys ja globalisaatio vauhdittivat talouskasvua, kasvoivat kehittyneissä talouksissa – ”globaalissa pohjoisessa” DeLongin termein – vaatimukset poliittisen järjestelmän demokratisoimisesta. Ne tuottivatkin tulosta: äänioikeus laajeni. Mutta demokratisoituminen koski vain osaa maailmaa. Siirtomaiksi joutuneet maat elivät toisessa todellisuudessa, globaalien imperiumien alistettuina osina.

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kasvukautta seurasivat onnettomuuksien vuosikymmenet 1914–1945. DeLongin suuri kertomus käy läpi ensimmäisen maailmansodan, joka päätti ensimmäisen globalisaatiokauden, kuohuvan 1920-luvun, 1930-luvun laman, neuvostoliittolaisen reaalisosialismin, saksalaisen natsismin ja italialaisen fasismin sekä toisen maailmansodan. Maailmansodista DeLongilla ei ole juurikaan uutta sanottavaa, eikä erivärisistä diktatuureistakaan, jotka samoin kuin Rooseveltin New Deal -politiikan hän tulkitsee hayeklais-polanyilaisessa kehikossaan reaktioiksi markkinatalouden epäonnistumisiin, joista 1930-luvun lama oli suurin.

Myös suuren laman tarkastelu kertaa aihepiirin laajasta tutkimuskirjallisuudesta tuttuja teemoja. Itseäni miellyttikin tätä ajanjaksoa käsittelevistä kirjan luvuista eniten kertomus ”kuohuvasta 1920-luvusta”, joka on hyvä synteesi maailmansodan jälkivaikutuksista ja kymmenluvun USA-vetoisen kasvun dynamiikasta. DeLong käy hyvin läpi muun muassa suursodan setelirahoituksen aiheuttaman inflaation vaikutuksia. Hän tiivistää, että ”taloustieteilijän kapeasta perspektiivistä inflaatio on yksinkertaisesti vero, uudelleenjärjestely ja häiriö”. Se on ”vero käteiselle”, joka menettää arvoaan hankkimisensa ja kuluttamisensa välillä. Se on uudelleenjärjestely, koska velalliset maksavat lainansa takaisin arvoltaan alentuneella rahalla, joka velkojien on otettava vastaan. Inflaatio on myös häiriö (*confusion*), koska talouden toimijoiden on vaikea arvioida, onko niiden toiminnassa järkeä, kun ”tilikirjoihin eri aikoina merkityt luvut vastaavat erisuuruista reaalista ostovoimaa” (s. 184–185). Ajankohtaisia huomioita.

[1] *Indeksin laadinnassa DeLong nojannee Angus Maddisonin ja tämän työtä jatkaneiden taloushistorioitsijoiden kokoamiin historiallisiin kansantulo- ja väestölaskelmiin (Bolt ja van Zanden 2020). Noloa kyllä, tämä ei käy ilmi DeLongin huolimattomasta viitteestä, joka ohjaa toisen käden verkkosivustolle, muttei sielläkään tarkkaan lähteeseen. Tekijä perustelee sivun verran, miksi hänen lähdeviitteensä ovat ”törkeän riittämättömiä” (s. 539). Teoksen tyylilaji huomioon ottaen niukka viiteapparaatti on sinänsä ymmärrettävä, mutta hieman parempaan olisi pitänyt pystyä.*

Toisen maailmansodan jälkeisten kolmen vuosikymmenen (1945–1973) jakson DeLong käsittelee neljässä luvussa. Niistä ensimmäinen käsittelee kylmää sotaa, kahden kilpailevan talous- ja yhteiskuntajärjestelmän välistä taistelua, joka loi uudenlaiseen jännitteen maailmantalouteen. Toisessa luvussa DeLong käsittelee ”globaalin etelän” eli maailman vähemmän kehittyneen osan harvoja onnistumisia ja useampia epäonnistumisia. Epätasaisen, hieman rapsodisen esityksen vahvinta osaa on Japanin, Etelä-Korean ja muiden talouskasvuun kiinnipäässeiden maiden vientivetoisen kasvumallin esittely.

Kolmas ajanjakson teemoista on ”mukaan ottaminen” (*inclusion*), jonka otsikon alla DeLong tarkastelee Yhdysvaltojen mustan väestön sekä naisten taloudellisen työmarkkina-aseman muutosta. Tämän ajanjakson tarkastelussa pääpaino on kuitenkin luvussa, joka koskee ”sosiaalidemokratian loistavaa kolmea vuosikymmentä”. Tämä talouskasvun kulta-ajaksi usein kutsuttu kolmenkymmenen vuoden ajanjakso on DeLongin mielestä selvästikin pitkän 1900-luvun huippukausi. Talouskasvu oli ennen näkemättömän nopeaa ja laaja-alaista.[2] On huomattava, että DeLongin tarkoittaa sosiaalidemokraattisella kasvumallillaan kaikkia kehittyneitä pohjoisatlanttisia talouksia, myös Yhdysvaltoja. Hayekin ja Polanyin pakkoavioliitto oli riittävän sopuisa, kun talouksia siunattiin keynesiläisellä täystyöllisyydellä, DeLong lennokkaasti tiivistää. Kyse on siis markkinatalouden ja sosiaalisten turvaverkkojen yhdistelmästä eli siitä, mitä Suomessa kutsutaan pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi.

Loistavat vuosikymmenet päättyivät 1970-luvun taloudellisiin vaikeuksiin. Sitä seuranneelle vajaalle neljälle vuosikymmenelle (1973–2010) DeLong uhraa teoksen kolme lukua teemoinaan uusliberaalinen käänne, globalisaation ja informaatioteknologian nousu sekä finanssikriisi jälkimaininkeineen. Hän varoittaa lukijaa osallistuneensa ”syvästi ja emotionaalisesti” (s. 428) aikakauden taloudellisiin ja poliittisiin väittelyihin, minkä vuoksi historiantutkijan ihanteena oleva puolueettomuus ei välttämättä noiden vuosien osalta onnistu. Professorin, bloggaajan ja debatoijan roolin lisäksi DeLong oli jonkin aikaa myös talouspolitiikan toimeenpanija työskennellessään Yhdysvaltain valtiovarainministeriössä Bill Clintonin presidenttikaudella.

Talouspolitiikan uusliberalistisen käänteen vakiintunut tulkinta on, että toisen maailmansodan jälkeinen keynesiläinen ajattelu törmäsi umpikujaan 1970-luvun stagflaatiovuosina. Sosiaalidemokraattinen malli oli työntänyt kontrolloivan kätensä liian syvälle markkinatalouteen; oli vastareaktion aika. Toimijoiden roolia läpi kirjan korostava DeLong kuitenkin pohtii, olisiko loistavien vuosikymmenien malli voinut elää ja uusiutua. ”Tässä on taas kohta, jossa suuri osa historian kulusta olisi saattanut, tai ei, kehittyä eri tavalla, jos suhteellisen pieni määrä vaikutusvaltaisia ihmisryhmiä olisi ajatellut eri-

[2] *Vertaillessaan vuotta 1975 vuoteen 1870 (s. 400) DeLong lähtee liikkeelle teknologiaindeksistään ja kirjoittaa, että vuonna 1975 ”ihmiskunnan käyttöön otettu teknologinen kapasiteetti” oli yhdeksänkertainen vuoteen 1870 verrattuna. Mutta kun väkiluku oli samaan aikaan kasvanut 1,3 miljardista 4 miljardiin, ”aineellinen tuottavuus”, kuten DeLong kutsuu reaalista bruttokansantuotetta henkeä kohti, oli hänen mukaansa vain viisikertaistunut. On hiukan hassua, että DeLongin esityksen kausaaliketju kulkee hänen teknologiaindeksistään ja väestökehityksestä reaaliseen bruttokansantuotteeseen per capita, kun hän on rakentanut indeksinsä BKT per capitan ja väkiluvun perusteella. Mitä itse lukuihin tulee, en pääse Maddison-projektin tietojen perusteella samoihin. Niiden mukaan reaalinen BKT per capita kasvoi 4,4-kertaiseksi ja DeLongin teknologiaindeksi 6,7-kertaiseksi.*

laisia ajatuksia" (s. 439), DeLong jossittelee. Hän tekee selväksi, ettei kuulu uusliberalistiseen huutosakkiin, ja tuo esiin tuttuja teemoja tulo- ja varallisuuserojen suurentumisesta.

Globalisaatiokehityksen tarkastelussaan DeLong käy läpi toisen maailmansodan jälkeisen "reglobalisaation" ja sen kiihtymisen "hyperglobalisaatioksi" 1990-luvulla. Kontti, yksi 1900-luvun tärkeistä keksinnöistä, saa ansaitsemansa huomion, samoin mikroprosessori. Globalisaation ja tietoteknisen kumouksen seurauksena teollisuustuotannon maantieteellinen jakauma muuttui radikaalisti, kun kehittyneiden talouksien yhtiöt ulkoistivat tuotantoaan kehittyviin maihin. Ero ensimmäistä maailmansotaa edeltäneeseen globalisaatioaaltoon on DeLongin mukaan se, että yhtiöiden on nyt mahdollista eriyttää suunnittelu ja tuotanto maantieteellisesti toisistaan ja toteuttaa kontrollia yli kansallisten rajojen tavalla, joka ei ollut sata vuotta sitten mahdollista.

Kirjan viimeisen substanssiluku ennen johtopäätöksiä käsittelee "suurta taantumaa ja aneemista elpymistä" eli finanssikriisiä jälkiseurauksineen. Siinä aikalaistoimija DeLong syrjäyttää historioitsija DeLongin kertojan paikalta. Hänellä ei ole ehkä mullistavaa uutta kerrottavaa markkinatalouden suurimmasta kriisistä sitten 1930-luvun laman, mutta analyysi on tiheää ja täynnä kiinnostavia tulkintoja. Hän arvostelee Yhdysvaltain tuolloista presidenttiä Barack Obamaa vajaaksi jääneestä elvytyksestä. Täydellisestä epäonnistumisesta ei DeLongin mielestä ollut kyse: lasi oli kolme viidesosaa täysi, mutta hänen mielestään tuo puuttuva kaksi viidesosaa olisi voitu täyttää aktiivisemmalla finanssipolitiikalla. Se, että Euroopassa tilanne oli paljon huonompi, antaa aiheen vain ohimeneviin huomautuksiin. Kiinan massiivinen elvytys, jonka ansiosta se vältti taantuman, todistaa DeLongin mielestä, että lasi olisi voitu saada täyteen lännessäkin.

Ihmeellinen ja kauhea vuosisata

Slouching Towards Utopia on taloustieteilijän kirjoittamaksi yllättävän poliittis-historiallinen teos – tai "poliittistaloudellinen historia" (*political economic history*), kuten Adam Tooze, taloudellisiin teemoihin erikoistunut historioitsija arvostelussaan hämmästelee (Tooze 2022). Teoksessa ei liene "puhtaan" taloushistorian tai poliittisen historian näkökulmasta mullistavaa uutta: kehityskulut ja tapahtumat ovat enimmäkseen tuttuja. Omintakeista on sen sijaan tapa, jolla DeLong solmii talouden ja politiikan kehityskulut toisiinsa ja tarkastelee prosessia hayekilais-polanyilaisen prismansa läpi.

Vaikka teoksessa ei ole aakkostettua kirjallisuusluetteloa, ja vajaan 40 sivun mittainen lähdeviitteistökin on kovin säästeliäs, tihkuu kirjan sivuilta laaja lukeneisuus. DeLong maalaa isolla pensselillä suurta kuvaa, jota hän täydentää viihdyttävillä ja usein myös valaisevilla vinjeteillä. Sanonta on omaperäistä ja värikästä, mutta monesti myös hieman liioittelevaa. Suomalainen lukija on joutunut tottumaan siihen, että pienen maan asioista kerrottaessa ei olla kovin täsmällisiä, mutta silti ärsyttää lukea, että Stalin ei asettanut Suomeen "reaalisosialistista hallitusta", kunhan maa pysyi "riisuttuna aseista" ja kunhan sen hallitus oli "täynnä Neuvostoliiton agentteja" (s. 315).

DeLong ilmoittaa olevansa optimisti. Hän kertoo kirjan ensimmäisellä sivulla, että pitkä 1900-luku oli ihmeellinen ja kauhea, mutta "paljon enemmän ihmeellinen kuin kauhea".

Siksi johtopäätösluku on lässähdys läpikäydessään Yhdysvaltain vuoden 2016 presidentinvaalin jälkitunnelmia. Kirjoittajan henkilökohtainen pettymys hämärtää tässä historiatutkijan arvostelukyvyn.

DeLongin teos maalaa värikkään, suurilinjaisen mutta myös yksityiskohtaisen kuvan ”pitkän 1900-luvun” taloudellis-poliittisesta kehityksestä. Harvassa lienevät lukijat, jotka eivät kirjasta opi mitään uutta kauhean ihmeellisestä tai ihmeellisen kauheasta vuosisadasta. □

Kirjallisuus

Bolt, J. ja van Zanden, J. L. (2020), “Maddison style estimates of the evolution of the world economy. A new 2020 update”, Maddison-Project Working Paper WP-15, University of Groningen, https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/publications/wp15.pdf.

Hayek, F. (1945), ”The Use of Knowledge in Society”, *The American Economic Review* 35, 519–530.

Hayek, F. (1974), “The pretence of knowledge”, Lecture to the memory of Alfred Nobel, Stockholm 11.12.1974, https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1974/hayek/lecture/.

Polanyi, K. (1944/2009), *Suuri murros. Aikakautemme poliittiset ja taloudelliset juuret*, Vastapaino, Tampere.

Schön, L. (2013), *Maailman taloushistoria. Teollinen aika*, Vastapaino, Tampere.

Tooze, A. (2022), “Slouching Towards Utopia by J Bradford DeLong — fuelling America’s global dream”, *Financial Times* 27.9.2022.